

ШКОЛА БАНКІРА

Особливості застосування мінімальних обов'язкових резервів у процесі реалізації грошової політики

У статті розглядаються основні аспекти застосування центральним банком мінімальних обов'язкових резервів як інструмента грошово-кредитного регулювання. Відображено його основні функції та напрями підвищення ефективності і гнучкості механізму резервування шляхом запровадження диференційованої за різними критеріями схеми резервних вимог.

Одним із найважливіших елементів ефективного управління банківськими установами у процесі реалізації ними своїх активно-пасивних операцій є формування різного роду резервів. Це передбачає наявність у портфелі активів кредитних інститутів не лише позичково-інвестиційних вкладень, здатних приносити прибуток, а й високоліквідних коштів, які можуть забезпечити належний рівень платіжної спроможності банку. Вони, власне, і є його резервами. Потреба у їх формуванні існувала зодвого до виникнення сучасних комерційних банків. Її відчували міняйли, лихварі, золотарі та банківські дома. Однак конкретно величина резервування напочатку визначалася банкірами довільно, на основі власного досвіду та уявлень про потреби у здійсненні платежів і про можливості попередбаченого вилучення вкладів і відпливу готівки.

Зрозуміло, що така система формування резервів не забезпечувала надійних гарантій стабільної діяльності банківських установ. певні зміни у ній могли відбуватися лише за умови активізації ролі держав у регулюванні макроекономічних процесів — через механізм функціонування центральних банків. Саме поява й активний розвиток останніх, а також піднесення банківського регулювання на загальнодержавний рівень створили базові передумови для формування комерційними банками не лише доброзильних, а й обов'язкових резервів. Встановлення центральним банком мінімальних резервних вимог для комерційних банків виявило можливість його впливу як на діяльність окремих кредитних установ, так і на грошову сферу економіки загалом. Це зробило обов'язкові резерви одним із найважливіших інструментів державного регулювання економічного життя суспільства.

Уперше мінімальні обов'язкові резерви для комерційних банків на офіційному рівні були запроваджені у США в 1913 р. після створення Федеральної резервної системи. Досвід США пізніше перейняли інші центральні банки. Нині

цей інструмент грошово-кредитного регулювання застосовується майже в усіх країнах із розвинутими ринковими відносинами, що свідчить про збереження ним свого важливого значення, незважаючи на численні дискусії у фінансових та академічних колах щодо доцільності застосування мінімальних резервних вимог у сучасній банківській практиці.

Дискусійність питання про застосування мінімальних резервів пов'язана насамперед із її визначенням їхнього функціонального призначення і ролі у макроекономічному регулюванні та зі співвідношенням цієї ролі з певними недоліками реалізації на практиці механізму обов'язкового резервування. Актуальність проблеми очевидна не лише для еко-

Обов'язкове резервування — запорука підтримання ліквідності банківських установ і перевірений на практиці інструмент регулювання обсягу грошової маси в обігу

номічно розвинутих країн, а й для країн із перехідною економікою, до яких належить нині й Україна. Значні зміни у фінансово-кредитних системах країн, що стали на шлях ринкових перетворень, зумовлюють певні труднощі у застосуванні всього спектра різноманітних інструментів державного регулювання економіки, а тому потребують всебічного аналізу й обґрунтування механізму реалізації такого важелю, як система обов'язкового резервування. Ключовим моментом цього аналізу є визначення функціонального призначення мінімальних обов'язкових резервів та оцінка впливу їх застосування на перебіг макроекономічних процесів.

Загалом обов'язкове резервування виконує в економічній системі дві основні функції:

Олександр Дзюблюк,

доцент кафедри грошового обігу і кредиту Тернопільської академії народного господарства. Кандидат економічних наук.

по-перше, воно слугує засобом підтримання платіжності банківських установ, а по-друге, є інструментом регулювання обсягу грошової маси в обігу. Розвиток і взаємозв'язок цих функцій визначає роль мінімальних обов'язкових резервів у сучасних умовах.

Первинною функцією мінімальних резервів було страхування ліквідності кредитних інститутів. Це — пріоритетний у рамках банківської системи фонд грошових коштів повинен був надійно гарантувати вклади клієнтів. Інакше кажучи, мінімальні резерви мали задовольняти інтереси вкладників, коли б з тих чи інших обставин розпочалося вилучення ресурсів із комерційного банку.

Та сьогодні роль мінімальних резервів пов'язана із забезпеченням стабільної діяльності банків, сприяючи, з одного боку, підтриманню безперервності функціонування платіжно-розрахункового механізму, а з іншого — зниженню ризикованості вкладень банків та зменшенню втрат від їх можливих банкрутств. Водночас стосовно умов вітчизняної банківської системи слід відзначити недостатню нормативно-правову регульованість усіх можливих аспектів процедури повернення грошей вкладникам і кредиторам комерційного банку зі сформованих ним обов'язкових резервів. Це зумовлює певні труднощі у практичній реалізації механізму відшкодування коштів вкладникам банку в разі його неплотоспроможності, особливо щодо конкретних компенсаційних сум в абсолютному чи відносному вираженні. Вирішити цю проблему, на наш погляд, можна, створивши ефективно діючий механізм страхування депозитів юридичних та фізичних осіб.

Окрім страхування ліквідності банківських установ, у сучасній ринковій економіці мінімальні обов'язкові резерви виконують ще одну незвичайно важливу функцію, пов'язану з регулюванням кількості грошей в обігу. Для кредитних систем розвинутих країн характерним є застосування резервних вимог переваж-

но як інструмента, за допомогою якого центральний банк підтримує у заданих параметрах темпи зростання грошової маси та вирішує проблеми стабілізації грошового обігу і боротьби з інфляцією. Особливо важливим у цьому процесі є регулювання кредитних операцій комерційних банків.

Рівень мінімальних резервних вимог, що встановлюється центральним банком, безпосередньо впливає на кількісні параметри кредитування банківською системою економіки і в кінцевому підсумку визначає обсяг грошової маси.

Слід згадати, що комерційні банки спроможні емітувати гроші в економіку при здійсненні депозитно-позичкових та розрахункових операцій. При цьому абсолютний приріст депозитів в одному банку може привести до збільшення в геометричній прогресії грошової маси в масштабах усієї економіки. Йдеться про ефект так званого мультиплікативного розширення грошової маси, коли кошти, надані у позичку одним комерційним банком, переказуються у процесі розрахунку до іншого банку, збільшуючи його ресурсну базу та уможливаючи видачу нового кредиту. Рух коштів може здійснюватися і долі за цим же панцигом, збільшуючи грошову масу в економіці у цілому.

Теоретично існує можливість необмеженого зростання пропозиції грошей у процесі депозитної експансії комерційних банків. Однак на практиці ця можливість стримується факторами, ключовим серед яких є мінімальні обов'язкові резерви. Залучаючи кошти на вклади, банки змушені певну їх частку залишити у вигляді обов'язкового резерву і тільки решта суми може бути надана в кредит. У результаті норма обов'язкового резервування, встановлена центральним банком, по суті, визначає обсяги кредитування економіки комерційними банками, що також впливає на величину грошової маси.

Регулювання центральним банком пропозиції грошей за допомогою зміни мінімальних обов'язкових резервів ґрунтується на дії грошового мультиплікатора (m), величина якого є обернено пропорційною до норми резервних вимог (r), тобто $m = 1/r$. При цьому загальний приріст грошової маси (M) із початково введеного до банківської системи депозиту ($D1$) у результаті мультиплікативного ефекту визначається за допомогою формули:

$$M = m \times D1.$$

Оже, незалежним є факт прямого впливу зміни резервних вимог на величину грошової пропозиції. Якщо метою центрального банку є зменшення грошової маси в обігу, він підвищує норму обов'язкового резервування, в результаті чого мультиплікатор пропозиції грошей скорочується. І навпаки, при зниженні норм резервування зростає грошовий мультиплікатор і відповідно — вся грошова маса.

Зрозуміло, що розглянута модель регулювання є дещо спрощеною — в ній не враховано дії таких факторів, як частка готівки, що за-

лишається у позичальника, загальна структура грошової маси за агрегатами, надлишкові резерви, процентні ставки, кон'юнктура грошового ринку тощо. Та загалом механізм впливу мінімальних резервів на приріст або зменшення грошової маси через величину мультиплікатора є незмінним, оскільки безпосередньо впливає на стан грошової бази в країні.

Безпосередня дія зазначеного механізму залежить від величини встановленого центрального банком нормативу обов'язкових резервних відрахувань, які мають робити комерційні банки. Різні підходи до застосування цього інструмента грошово-кредитного регулювання з різних країн спричиняють і відмінності у нормах резервування. Серед економічно розвинених країн найвищі норми встановлено в Італії та Іспанії — відповідно 25 і 17%, а найнижчі — у Японії та Великобританії — відповідно 2,5 і 0,45%. У деяких країнах законодавчо визначено граничні розміри ставок обов'язкових резервів. У Німеччині, наприклад, законом дозволено встановлювати норми резервування не вище 30% закладами до запитання, 20% — за строковими вкладками і 10% — за ощадними, що забезпечує належний рівень стабільності у функціонуванні банківської системи.

Ефективність обов'язкового резервування залежить не так від величини норм резервів, як від гнучкості схеми їх застосування

Рівень обов'язкових резервних вимог значно відрізняється у різних країнах залежно від національних особливостей економіки, розвитку кредитної системи і стану грошового обігу. Однак ефективність цього механізму регулювання великою мірою залежить, на наш погляд, не так від абсолютної величини норм резервування, як від гнучкості схеми їх застосування, що полягає у диференціації резервних вимог за видами банківських активів і пасивних операцій та й, врешті, за видами самих кредитних інститутів — суб'єктів резервування.

У переважній більшості випадків мінімальні обов'язкові резерви встановлюються відносно пасивів банківських установ, хоча в окремих країнах (наприклад, у минулому у Франції) вони можуть встановлюватися і стосовно активів, що обумовлює їхню залежність від величини наданих кредитів. Загалом резервні вимоги поширюються або на загальну величину пасиву банківського балансу, або на окремі його статті (в абсолютних сумах на конкретну дату чи на їх приріст за певний період). Диференційованя статей пасивів комерційних банків при встановленні резервних вимог здебільшого поводиться за строками залучен-

ня коштів — чим вони коротші, тим вищі ставки резервування. Така схема дає змогу поставити резервні вимоги центрального банку і ліквідності комерційних банків у прямій залежності, що створює передумови стабільного функціонування усієї кредитної системи країни.

Показовим щодо цього є вітчизняний досвід застосування резервних вимог у практиці грошово-кредитного регулювання. Національним банком України встановлено єдину норму обов'язкових резервів у розмірі 15% від суми залучених комерційними банками коштів незалежно від джерел та строків залучення вкладів. При цьому загальний кількісний параметр резервування і навіть останній його перепгляд у бік збільшення (з 1 до 15%) не викликають принципових зауважень, оскільки переважно більшість представників комерційних банків розуміє важливість стабільного грошового обігу в країні та антиінфляційної спрямованості регулюючих заходів центрального банку, необхідність у яких посилюється внаслідок кризи на світових фінансових ринках. Водночас виникають сумніви щодо доцільності застосування досить жорсткої схеми резервування за умов практичної відсутності диференціації резервних вимог залежно від строків і видів залучених ресурсів.

Така система фактично веде до обмеження можливостей Національного банку впливати на ситуацію на грошовому ринку країни, одже диференціювання норм обов'язкових резервів слугує дієвим засобом впливу на різні сегменти грошової маси і відповідно бажаним управління динамікою кожного з них, що у підсумку є важливим інструментом регулювання рівня інфляції в країні. Крім того, розподіл норм резервування за строками залучених ресурсів може певною мірою стимулювати інвестиційну діяльність, що пов'язано із застосуванням меншої норми за депозитами з відносно тривалішими періодами зберігання, які використовуються як джерело довгострокових вкладень коштів. У результаті в структурі кредитної системи більшого розвитку набувають ті банківські установи, діяльність яких значною мірою спрямована на кредитування інвестиційних проєктів. В умовах високого темпу інфляції питання зниження норм резервування для довгострокових банківських ресурсів не мало актуальності, оскільки таких коштів у банківських пасивах фактично не було. Однак фінансова стабілізація спонукає до перегляду пріоритетів у макроекономічній політиці держави, висувуючи на перший план завдання зростання виробництва, чого неможливо досягти без стимулювання інвестиційної активності банків.

Слід зазначити, що база для розрахунку обов'язкових резервів може розподілятися не лише за строками коштів, введених на депозити, а й за їх абсолютними сумами. У Німеччині, наприклад, для вкладів до запитання встановлено прогресивну шкалу ставок резервування залежно від розміру депозиту:

до 10 млн. німецьких марок — 6%, від 10 до 100 млн. марок — 9%, понад 100 млн. марок — 12,1%. Запровадження у банківській практиці України подібної системи прогресивного диференціювання мало б, на нашу думку, певною мірою стимулювати зацікавленість комерційних банків у роботі з дієвими вкладниками, а не лише з великими корпоративними клієнтами. Це у свою чергу мало б позитивний вплив і на стан ліквідності кредитної системи загалом унаслідок широкої диверсифікації банківських посивів.

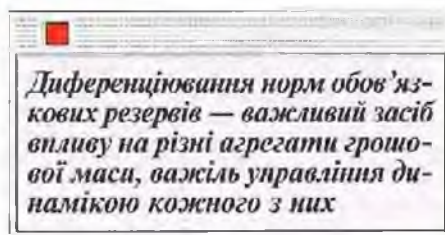
Певний інтерес стосовно вітчизняних умов фінансового ринку може становити система диференціювання резервних вимог залежно від видів кредитних установ, їх розмірів, а також від вибору пріоритетів при здійсненні активних операцій. Функціонування такої системи дає змогу центральному банку впливати на склад і структуру кредитної системи, інтенсивніше розвиваючи ті інститути, які є найбільш конкурентоспроможними щодо виконання резервних вимог, і встановлюючи для них пільгові ставки резервування. Критеріями такого диференціювання і пільгової підтримки можуть бути величина статутного фонду банку, його територіальне розміщення або кредитування тих чи інших програм відповідно до завдань економічної політики держави. Використання подібної системи резервування дозволило б Національному банку стимулювати розвиток банківської справи, а відповідно й виробничої сфери у відносно відсталих (з економічної точки зору) регіонах. Крім того, в Україні пільги могли б надаватися при здійсненні банківських операцій, пов'язаних із кредитуванням галузей АПК, зорієнтованого на експорт машинобудування, запровадження енергозберігаючих технологій та інших важливих програм. Зауважимо, що запровадження такого режиму диференціювання норм обов'язкових резервів дає змогу центральному банку впливати не лише на динаміку грошової маси, а й на кредитну політику комерційних банків відповідно до державних пріоритетів економічного розвитку країни.

Таким чином, запровадження диференційованої за різними критеріями системи норм обов'язкових резервів може сприяти підвищенню ефективності та гнучкості цього інструмента грошово-кредитного регулювання. Водночас не слід забувати і про об'єктивно існуючу межі ефективності застосування мінімальних резервних вимог та їх впливу на макроекономічному рівнях, що пов'язано з дією ряду факторів.

Насамперед вплив мінімальних резервів на функціонування комерційних банків може суттєво обмежуватися наявністю у них надлишкових резервів, тобто ліквідних активів понад обов'язковий резервний мінімум. Чим більші надлишкові резерви, неконтрольовані центральним банком, тим менше він може впливати на динаміку грошових агрегатів через зміну обов'язкових резервних вимог. Характерним є приклад Японії, де комерційні банки тра-

ди дійсно покладіть значними надлишковими резервами, що зводить до мінімуму можливість центрального банку впливати на них шляхом зміни норм обов'язкових резервів, які через це є одними з найнижчих серед розвинутих країн.

Обмежена ефективність застосування мінімальних обов'язкових резервів пов'язана також із можливостями центрального банку збільшувати норми резервування. Об'єктивні межі такого збільшення зумовлені тим, що це, з одного боку, суттєво знижує конкурентоспроможність банків порівняно з іншими кредитно-фінансовими інститутами, на які не поширюється дія обов'язкових резервів, а з іншого — спонукає банки всілякими шляхами (законними й незаконними) уникати виконання резервних зобов'язань. Крім того, збільшення обов'язкових резервів комерційні банки, як правило, компенсують за рахунок своїх клієнтів, зменшуючи процентні ставки за деталізованими операціями і підвищуючи плату за кредитні та інші послуги. У результаті вільні грошові ресурси спрямовуються з ринку не до комерційних банків, а до інших інститутів кредитної системи, діяльність яких не регулюється центральним банком. У підсумку це не лише підриває конкурентоспроможність банківських установ, а й суттєво обмежує можливості впливу самого центрального банку на фінансовий ринок країни.

Проблема зниження конкурентоспроможності банків у зв'язку з виконанням резервних вимог зокремається також через те, що не встановлюється плата за кошти, розміщені в обов'язкові резерви, а це знижує загальну дохідність банківських активів. Така ситуація склалась у більшості розвинутих країн, за винятком тих, де порівняно високі норми резервування компенсуються певними процентними виплатами. Центральні банки ряду країн вирішують цю проблему, дозволяючи зариховувати до сум обов'язкових резервів кошти, вкладені у державні цінні папери, які приносять проценти. Відтак, з одного боку, поповнюється з неінфляційного джерела важовий бюджет, а з іншого — певною мірою полегшується вилар безпроцентних вкладень для комерційних банків і відповідно підвищується їхня конкурентоспроможність.

Слід зазначити, що з листопада 1997 року комерційним банкам України теж дозволено зороховувати до суми обов'язкових резервів кошти, вкладені у державні цінні папери на аукціонах. Отже, частину своїх резервів банки можуть перевертати на робочі активи,

що забезпечить їм належний дохід при збереженні порівняно високої ліквідності. Це дозволяє істотно послабити вплив "податкового" ефекту мінімальних резервів на комерційні банки, який полягає у зниженні середньої норми прибутку кредитних установ унаслідок виконання ними резервних вимог центрального банку.

Зниження ефективності мінімальних обов'язкових резервів як інструмента грошової політики на макrorівні здебільшого виявляється у довгостроковому плані через вплив депозитного мультіплікатора на обсяги банківського кредитування економіки і динаміку грошової маси. При цьому навіть невеликі коливання норм резервних вимог зумовлюють значні зміни конфігурації ринку позичкових капіталів. Зрозуміло, що за таких обставин центральний банк не може часто змінювати ставки резервування, оскільки це лише дестабілізувало б фінансовий ринок країни, змушуючи комерційні банки пристосовуватися до таких змін шляхом нарощування обсягів надлишкових резервів, знижуючи в підсумку можливість регулюючого впливу центрального банку. Тому у практиці розв'язування країн норми мінімальних обов'язкових резервів використовуються центральним банком переважно для довгострокового регулювання діяльності комерційних банків і передбачаються раз на кілька років за умов необхідності внесення суттєвих корективів у динаміку та обсяг грошової маси.

Зазначені моменти дали деяким економістам підставу для висновків про "негнучкість" механізму обов'язкового резервування та його повну непридатність для гнучкого оперативного регулювання ринку позичкових капіталів. Натомість, вважаємо, вони, провівши місце в системі регулювання центральним банком економічних процесів мають зайняти такі інструменти, як операції на відкритому ринку та зміна облікової ставки. Не заперечуючи важливості цих важелів регулюючого впливу, слід зауважити, що й обов'язкові резерви не втрачають свого значення як інструмент дії на грошово-кредитну сферу економіки, особливо в умовах перехідного періоду.

Дієвість механізму обов'язкового резервування є досить важливою для центрального банку за обставин непередбачуваного збільшення пропозиції грошової маси на ринку або, навпаки, незапланованого зменшення. Однак у цілому ефективність і гнучкість цього інструмента полягає не в можливості частого перегляду норм резервування, а в можливості всебічного застосування центральним банком усіх елементів диференціювання резервних вимог за різними критеріями, розглянутими вище. Лише за такого підходу в кожній країні буде створено оптимальну схему застосування Національним банком резервних вимог як інструмента впливу на діяльність системи комерційних банків та економіки в цілому.